

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.13

Марочкін Олексій Іванович

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Marochkin Oleksii

*PhD in Law,
Assistant at the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudriy National Law University
ORCID: 0000 0002 0397 5036*

Повзик Євген Вікторович

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Povzyk Evhen

*PhD in Law,
Assistant at the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudriy National Law University
ORCID: 0000-0002-5261-0973*

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВИХ
(НЕГЛАСНИХ) МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ
INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE USE OF SPECIAL
(SECRET) INVESTIGATION TECHNIQUES**

*Анотація. У статті розглянуті питання міжнародних стандартів
використання особливих (негласних) методів розслідування. Детально*

аналізуються положення міжнародних документів (передусім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), а також прецедентна практика Європейського суду з прав людини із заданої тематики.

На підставі аналізу зазначених джерел виокремлюються такі стандарти використання особливих (негласних) методів розслідування: 1) право на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування; 2) правила допустимості доказів, отриманих за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування; 3) заборона провокації під час використання особливих (негласних) методів розслідування; 4) право на виклик та перехресний допит свідків у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування; 5) якість закону, що передбачає використання особливих (негласних) методів розслідування; 6) законність використання особливих (негласних) методів розслідування; 7) право на ефективний засіб правового захисту у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування.

У ході наукового дослідження з'ясовується змістовне наповнення стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування. Встановлено, що право на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою використання особливих методів розслідування передбачає достатній час та можливості для підготовки свого захисту особою, обвинуваченою у вчиненні злочину. Наголошується, що правила допустимості доказів, отриманих за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування передбачають дослідження справедливості провадження в цілому, а також з'ясування питань, чи дотримано право на захист та вагомості доказів. До міжнародних стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування пропонується відносити також заборону провокації, що передбачає розмежування підбурювання та розслідування злочинної діяльності в

основному у пасивний спосіб. Право на виклик та перехресний допит свідків втілює принцип, згідно із яким до винесення обвинувального вироку всі докази винуватості обвинуваченого мають представлятися у його присутності.

Обґрунтовано, що стандарти, визначені у ст. 8 Конвенції та відповідній практиці Європейського суду з прав людини можна поділити на дві категорії: якість закону, що передбачає використання особливих (негласних) методів розслідування та законність використання особливих (негласних) методів розслідування. Останній стандарт стосується права на ефективний засіб правового захисту та передбачає наявність відповідних механізмів при використанні особливих (негласних) методів розслідування.

Ключові слова: *міжнародні стандарти, особливі методи розслідування, забезпечення прав і свобод людини.*

Summary. *The article deals with the issues of international standards for the use of special (secret) investigation techniques. The provisions of international documents (primarily the European Convention on Human Rights) are analyzed in detail, as well as the case-law of the European Court of Human Rights on a given topic.*

Based on the analysis of these sources, it allowed to distinguish the following standards for the use of special (secret) investigation techniques: 1) the right to know about the evidence obtained through the use of special (secret) investigative techniques; 2) rules of admissibility of evidence obtained through the use of special (secret) investigative techniques; 3) prohibition of provocation during the use of special (secret) investigative techniques; 4) the right to call and cross-examine witnesses in connection with the use of special (secret) investigative techniques; 5) the quality of the law providing for the use of special (secret) investigative techniques; 6) the legality of the use of special (secret)

investigative techniques; 7) the right to an effective remedy in connection with the use of special (secret) investigative techniques.

In the course of scientific research, it turns out the content of standards for the use of special (secret) investigative techniques. It is established that the right to know about the evidence obtained through the use of special investigative techniques provides sufficient time and opportunity to prepare defense by a person charged with a criminal offence. It is noted that the rules of admissibility of evidence obtained through the use of special (secret) investigative techniques provide for the study of the fairness of the proceedings as a whole, as well as clarifying the question of whether the right to defense and importance of evidence is respected. International standards for the use of special (secret) investigative techniques are also proposed to include the prohibition of provocation, which provides for the separation of provocation itself and investigation of a crime mainly in a passive way. The right to call and cross-examine witnesses embodies the principle that before a guilty verdict, all evidence of the accused's guilt must be presented in his presence.

It is substantiated that the standards defined in Article 8 of the Convention and the relevant practice of the European Court on Human Rights can be divided into two categories: the quality of the law providing for the use of special (secret) investigative techniques and the legality of the use of special (secret) investigative techniques. The last standard concerns the right to an effective remedy and provides for the availability of appropriate mechanisms when using special (secret) investigative techniques.

Key words: *international standards, special investigation techniques, protection of human rights and freedoms.*

Постановка проблеми. Організована злочинність, терористичні загрози, незаконний обіг наркотичних засобів та злочини економічного спрямування зумовлюють пошук адекватних заходів для протидії

зазначеним негативним явищам, що передбачає, серед іншого, використання особливих (негласних) методів¹ розслідування². З іншого боку, їх застосування передбачає суттєве обмеження основоположних прав людини. Тож з огляду на те, що держава наділена потужними можливостями для втручання у приватне життя людини, використання особливих (негласних) методів розслідування має супроводжуватися належними гарантіями від зловживань посадових осіб.

Тому вкрай важливим є створення необхідного балансу між забезпеченням прав і свобод людини та інтересами держави у сфері протидії злочинності й дотримання основоположних принципів кримінального судочинства³. Сприяти забезпеченню такого балансу мають теоретичні та практичні напрацювання, впровадження та дотримання певних орієнтирів у відповідній сфері, досягнення яких має прагнути держава (у особі компетентних органів та посадових осіб) під час використання особливих (негласних) методів розслідування.

Йдеться, перш за все, про певні загальновизнані світовим співтовариством стандарти, розробка яких, як зазначається у Рекомендації КМРС, сприятиме зростанню суспільної довіри, а також довіри з боку відповідних компетентних органів держав-членів щодо використання особливих методів розслідування [1, с. 285]. Джерелом зазначених стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування

---

¹ Особливі (негласні) методи розслідування визначаються як методи, що застосовуються компетентними органами в області кримінальних розслідувань з метою розкриття і розслідування тяжких злочинів і встановлення підозрюваних і спрямовані на збір інформації таким чином, щоб не викликати підозр у суб'єкта розслідування (Рекомендація № Rec (2005) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, в тому числі терористичних актів» (20 квітня 2005 року) (далі – Рекомендація КМРС). Цит. за вид.: [1, с. 286].

² Як зазначається у Рекомендації КМРС, використання особливих методів розслідування являє собою найважливіший інструмент боротьби з найбільш серйозними формами злочинів, в тому числі терористичними актами [1, с. 285].

³ У Рекомендації КМРС встановлено обов'язок держав-членів забезпечувати справедливий баланс між підтримкою громадської безпеки шляхом застосування заходів правового примусу і захистом прав людини, передбачених положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та прецедентним правом Європейського суду за прав людини (далі – ЄСПЛ) [1, с. 285].

слугують міжнародні документи (передусім Конвенція)⁴ та практика ЄСПЛ, які мають суттєвий вплив на правове регулювання вказаних питань по всьому світу.

Ці стандарти складаються з принципів та норм, які передбачають належний обсяг прав і свобод людини, а також встановлюють необхідні процедури судочинства для забезпечення верховенства права при використанні особливих (негласних) методів розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням використання особливих (негласних) методів розслідування присвячена низка праць вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких роботи Пауло Пінто де Альбукерке [2], О.В. Соколова [3], А.В. Шиля [4] та О.Г. Яновської [5]. Проте, незважаючи на те, що отримані наукові здобутки відомих правознавців стали вагомим внеском у розвиток сучасної доктрини у цій сфері, розвиток суспільних відносин та правозастосовної практики зумовлюють подальший пошук та формулювання стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування.

Формулювання цілей статті. З урахуванням наведеного, а також з огляду на значну кількість джерел вказаних стандартів, постійний розвиток суспільних відносин та правозастосовної практики й інші чинники, актуальною вбачається спроба сформулювати такі стандарти та окреслити їх змістовне наповнення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження міжнародних документів, практики ЄСПЛ та інших джерел, дозволяє виокремити такі стандарти використання особливих (негласних) методів розслідування: 1) право на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування; 2) правила

---

⁴ Крім Конвенції окремо слід виділити Рекомендацію № Rec (2005) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, в тому числі терористичних актів» (20 квітня 2005 року) та оновлену Рекомендацію № Rec (2017) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, в тому числі терористичних актів» (5 липня 2017 року).

допустимості доказів, отриманих за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування; 3) заборона провокації під час використання особливих (негласних) методів розслідування; 4) право на виклик та перехресний допит свідків у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування; 5) якість закону, що передбачає використання особливих (негласних) методів розслідування; 6) законність використання особливих (негласних) методів розслідування; 7) право на ефективний засіб правового захисту у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування. Розглянемо ці стандарти детальніше.

1. Право на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування.

Одним із елементів права на справедливий суд є право на змагальність судового розгляду, яке передбачає можливість для сторін у кримінальних справах знати та коментувати докази, подані протилежною стороною. У кримінальних справах це право вимагає, щоб сторона обвинувачення знайомила б сторону захисту з усіма важливими доказами, що є в її розпорядженні, та які свідчать на користь чи проти обвинуваченого незалежно від того, чи використовуватимуться вони [6].

Водночас, право на ознайомлення із матеріалами не є абсолютним. Таке право може бути обмежено з метою захисту прав іншої особи або державних інтересів. Наприклад, відмова у наданні матеріалів для ознайомлення може бути виправдана з метою захисту інформаторів, збереження в таємниці негласної діяльності поліції або охорони національної безпеки [6].

Іншим аспектом справедливого суду є право на достатній час та можливість для підготовки свого захисту особою, обвинуваченою у вчиненні злочину. При цьому під достатніми можливостями, залежно від обставин справи, можна розуміти право знайомитися із предметами,

документами та іншими доказами, здатними свідчити на користь обвинуваченого [7].

Важливою метою ст. 6 Конвенції є дослідження рівності процесуальних можливостей сторони обвинувачення та сторони захисту (п.п. «b» п. 3 ст. 6). Як слушно зазначає Пауло Пінто де Альбукерке, сумісне з правами людини законодавство про особливі методи розслідування повинно мати процедуру перехресного дослідження сторонами доказів, зібраних засобами особливого методу розслідування, надаючи достатні гарантії оспорювання обвинуваченим доказів, поданих прокурором [2, с. 352].

2. Правила допустимості доказів, отриманих за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування.

ЄСПЛ неодноразово зазначав, що його роль полягає не у тому, щоб визначати, чи можуть бути допустимими певні види доказів. Замість цього для Суду питання полягає у тому, чи є справедливим провадження у справі в цілому, включаючи спосіб, за допомогою якого були отримані докази [8].

Зокрема, у певних випадках докази можуть бути визнано допустимими навіть якщо їх було отримано незаконним шляхом, проте внаслідок цього провадження у справі не стає несправедливим. Наприклад, у справі *Schenk v. Switzerland* ЄСПЛ констатував відсутність порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у випадку, коли отриманий негласно запис розмов між заявником та іншою особою (який викривав заявника в учиненні злочину) був отриманий із порушенням національного законодавства. На обґрунтування відсутності несправедливості провадження в цілому Суд зазначив, що по-перше, права на здійснення захисту не були проігноровані (захист мав можливість оспорити справжність запису та прийняття його як доказу, а також допитати особу, розмову якої із заявником містив запис); по-друге, запис не був єдиним доказом, покладеним у основу обвинувального вироку [9].

У іншій справі Khan v. United Kingdom Суд у схожій ситуації також не встановив порушення ст. 6 Конвенції. Так, не дивлячись на те, що запис розмов між заявником та іншою особою (здійснений негласно), був єдиним доказом, покладеним в основу вироку, ЄСПЛ визнав його дуже вагомим та надійним доказом. До того ж заявник мав можливість оспорити достовірність та допустимість запису, а внутрішньодержавні суди, які розглядали справу, відкинули твердження про те, що цей доказ має бути виключеним [8]. Тож, питання про те, чи призведе використання доказів, отриманих із порушенням ст. 6 Конвенції до того, що провадження у справі стане несправедливим, його вирішення залежить від обставин справи: чи було дотримано право на захист; чи був та наскільки вагомим був доказ.

Крім того, закон має передбачати судову процедуру для оцінки й потенційного виключення доказів, зібраних негласно, навіть у випадку визнання винуватості, враховуючи такі чотири правила доказування: (1) тільки докази, що стосуються злочинних дій і бездіяльності, включені до переліку категорій злочинів, визначених законом, можуть розглядатися для цілей кримінального переслідування і засудження; (2) лише докази, що стосуються злочинних дій і бездіяльності, до вчинення яких не було ніякого підбурювання, можуть розглядатися з метою кримінального переслідування і засудження; (3) тягар доказування відсутності підбурювання, заохочення або провокації покладається на сторону обвинувачення; (4) докази, зібрані за допомогою особливих методів розслідування, повинні бути підкріплені іншими переконливими законно отриманими доказами [2, с. 351-352].

3. Заборона провокації під час використання особливих (негласних) методів розслідування.

За загальним правилом провокація – це дії, що підбурюють до вчинення кримінального правопорушення особу, яка інакше не вчинила б його. Зазвичай ЄСПЛ визнає використання доказів, отриманих шляхом підбурювання, такими, що мають наслідком несправедливість судового

розгляду у порушення ст. 6 Конвенції. Хоча, природно, Суд визнає допустимим використання таємних агентів як законного методу розслідування тяжких злочинів, він вимагає, щоб були передбачені адекватні гарантії проти зловживань, оскільки суспільний інтерес не може виправдати використання доказів, отриманих внаслідок підбурювання [10].

ЄСПЛ провів розмежування між підбурюванням з боку правоохоронних органів, що є недопустимим, та розслідуванням злочинної діяльності в основному у пасивний спосіб, що є допустимим. Зокрема, у відомій справі *Ramanauskas v. Lithuania* ЄСПЛ зазначив, що підбурювання має місце у випадку, коли правоохоронці або особи, які діють за їх вказівкою, не обмежують себе розслідуванням злочинної діяльності в основному у пасивний спосіб, а здійснюють вплив на об'єкт розслідування, щоб спровокувати вчинення злочину, який інакше не було б вчинено. При цьому зазначені особи мають на меті встановити факт злочину, надати докази та розпочати кримінальне переслідування [11]. У цій справі ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на те, що дії поліції вийшли за межі пасивного розслідування існуючої злочинної діяльності та спровокували заявника на вчинення злочину при тому, що не було будь-яких об'єктивних ознак того, що він вчинив би його без їх участі.

Важливим при дослідженні наявності факту провокації є проведення розмежування між випадками підбурювання до вчинення злочину та «підключенням» до злочину, який заплановано або який вчиняється. Так, ЄСПЛ визначив, що для того, щоб секретна операція відносилася до другої категорії, поліція повинна мати об'єктивні докази, що можуть бути перевірені, які свідчать про існуючі злочинні наміри особи [12].

Крім того, такі особливі методи розслідування повинні контролюватися судом або прокурором [10]. Обвинувачений при цьому повинен мати можливість стверджувати, що мало місце підбурювання до вчинення злочину, в ході судового розгляду, де у змагальній, ретельній та

всебічній процедурі повноважним судом буде вирішено питання щодо провокації [11].

4. *Право на виклик та перехресний допит свідків у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування.*

Підпункт «d» пункту 3 ст. 6 Конвенції закріплює право обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. Вказане право передбачає, що допит свідків має проводитися у присутності судді, який розглядає справу. Таким чином, право обвинуваченого допитувати свідків, які свідчать проти нього закріплює принцип, згідно із яким до винесення обвинуваченому обвинувального вироку всі докази його винуватості мають бути представлені у його присутності під час публічного слухання справи з метою забезпечення змагальності судочинства [13].

При цьому під час судового розгляду ані право обвинуваченого вести перехресний допит свідків, які свідчать проти нього у судовому засіданні, ані його право викликати свідків захисту, не є абсолютними та необмеженими. Разом із цим, обмеження мають відповідати принципу процесуальної рівності сторін.

У справі *Yakuba v. Ukraine* ЄСПЛ застосував критерії, за якими варто досліджувати дотримання права на виклик та перехресний допит свідків у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування. Зокрема, необхідно з'ясувати: (а) чи існувала поважна причина неявки свідка; (б) чи були показання свідка єдиною та вирішальною підставою для засудження; (в) чи існували достатні врівноважуючі фактори, здатні компенсувати недоліки, з якими зіткнулася сторона захисту [14].

У іншій справі *Ludi v. Switzerland* ЄСПЛ встановив, що національні суди не допитували як свідка особу, на чий показання ґрунтувалося обвинувачення, пред'явлене заявнику (йдеться про таємного агента,

матеріали доповідей якого, а також записи телефонних розмов із заявником було покладено у основу доказів). Таким чином ані заявник, ані його захисник не мали жодної можливості протягом усього провадження допитати його і піддати сумніву достовірність його свідчень. Разом із цим, як зазначив Суд, це можна було зробити у спосіб, який враховував би законні інтереси поліції у збереженні анонімності їхнього агента і дав би їм змогу захистити його та використовувати у майбутньому. У підсумку у цій справі Суд дійшов висновку, що права сторони захисту були обмежені такою мірою, що заявник не здійснив свого права на справедливий судовий розгляд та констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [15].

Важливим для визначення міжнародних стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування є положення ст. 8 Конвенції щодо права кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції та практика ЄСПЛ за цією статтею.

При цьому стандарти, визначені у цій статті Конвенції та відповідній практиці ЄСПЛ можна поділити на дві важливі категорії. Перша із них стосується якості закону, що передбачає використання особливих (негласних) методів розслідування, а друга – законності проведення негласного спостереження як такого. Відповідно, якщо у першому випадку йдеться про аналіз законодавства на предмет його відповідності загальновизнаним стандартам у сфері прав людини та судочинства, то у другому – про дотримання цих стандартів при використанні особливих (негласних) методів розслідування на практиці. Разом із цим, зазвичай, обидві категорії досліджуються Судом у одних і тих самих справах, становлячи, тим самим, різні сторони одного і того самого феномену.

5. Якість закону, що передбачає використання особливих (негласних) методів розслідування.

Відповідно до загальних принципів використання особливих (негласних) методів розслідування держава повинна вказати у своєму

національному законодавстві обставини і умови, за яких компетентні органи вправі вдатися до використання особливих методів розслідування [1, с. 286].

Умови, у разі дотримання яких держава може втручатися у здійснення охоронюваного права, викладено у пункті 2 ст. 8 Конвенції. Зокрема, обмеження є допустимими якщо вони здійснюються згідно із законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Зазвичай ЄСПЛ проводить оцінку дотримання державою вказаних умов, досліджуючи такі категорії, як «законність», «правомірна мета» та «необхідність».

Законність (передбачено законом)

У справі *Malone v. United Kingdom* ЄСПЛ вказав, що відповідно до цього формулювання держава як мінімум має посилатися на конкретну правову норму або режим, що є підставою для втручання, яке держава має намір виправдати [16]. Загалом закон має передбачати перелік особливих методів розслідування, перелік осіб, які можуть їх здійснювати та приймати рішення щодо їх проведення [2, с. 348-349].

У зв'язку із зазначеним слід нагадати критерії, яким має відповідати норма права, щоб вважатися «законом» (вони наведені у відомій справі *Sunday Times v. United Kingdom (№ 1)*): по-перше, норма права повинна бути належним чином доступна: особи повинні мати відповідну обставинам можливість орієнтуватися у тому, які правові норми застосовуються у конкретному випадку; по-друге, норма права не може вважатися законом, якщо вона не сформульована із достатнім ступенем точності, що дозволяє особі узгодити із нею свою поведінку [17]. При цьому, перший критерій

(доступність) передбачає можливість ознайомлення із текстами актів, що містять відповідні норми [18].

Щодо другого критерію (достатній ступінь точності) слід зазначити, що ЄСПЛ у своїй практиці приділяє значну увагу саме законодавству, що регулює використання особливих (негласних) методів розслідування. Зокрема, у справі *Kruslin v. France* Суд погодився із тим, що таємне прослуховування телефонних перемовин поліцією мало підставу, визначену у законодавстві держави. Разом із цим, ЄСПЛ не був задоволений якістю відповідного закону, зазначивши, що встановлення підслуховуючих пристроїв та інші форми прослуховування телефонних розмов є суттєвим втручанням у приватне життя, а тому повинні ґрунтуватися на законі, який відрізняється особливою чіткістю. Важливо, щоб стосовно цього існували чіткі, детальні правила зважаючи на те, що технології, які застосовуються, стають дедалі більш досконалішими [19]. При цьому у даній справі Судом було наголошено, що закон не встановлював коло осіб, чії телефонні розмови могли прослуховуватися, а також будь-яких обмежень щодо тривалості прослуховування. У цьому випадку, вочевидь, йдеться про необхідність визначення у законі меж дискреційних повноважень владних суб'єктів.

У класичній справі *Klass and Others v. Germany*, першій, яку розглянув ЄСПЛ у цій сфері, суд погодився, що існування законодавства, що надає повноваження із негласного спостереження, є, за виключних умов, необхідним у демократичному суспільстві. Однак при цьому повинні існувати адекватні та ефективні гарантії проти зловживань [20].

У іншій справі *Malone v. United Kingdom* прослуховування телефонних розмов регулювалося лише в адміністративному порядку, відомості щодо якого не публікувалися. ЄСПЛ вказав, що у цьому випадку не було достатньої ясності стосовно обсягу або способу реалізації розсуду влади із негласного прослуховування телефонних розмов [16].

Загалом, для відповідності вищезначеному стандарту якості, у законі щодо прослуховування телефонних розмов має бути вказано, зокрема, таке: категорії осіб, телефони яких підлягають прослуховуванню; характер правопорушень, які могли стати підставою для прийняття рішення про прослуховування⁵; тривалість прослуховування телефонних розмов; порядок прослуховування телефонних розмов; запобіжні заходи, які мають бути застосовані; обставини, за яких записи телефонних розмов повинні бути знищені⁶; наявність нагляду⁷ за прослуховуванням [21]. У цілому, зазначені вимоги, на нашу думку, стосуються усіх видів особливих (негласних) методів розслідування.

Правомірна мета

Відповідно до цієї вимоги держава має визначити мету свого втручання у реалізацію передбаченого Конвенцією права. Закон повинен вказувати достатні підстави, що можуть виправдовувати використання особливого методу розслідування, такі як забезпечення правопорядку, запобігання злочинам та здійснення переслідування [2, с. 349]. Разом із цим, оскільки кожна зазначена мета сформульована доволі абстрактно, у конкретних випадках необхідно деталізувати, у чому саме полягає мета використання особливих (негласних) методів розслідування.

Необхідність у демократичному суспільстві

---

⁵ У Рекомендації КМРС зазначається, що особливі методи розслідування повинні використовуватися тільки якщо є підстави вважати, що тяжкий злочин скоєно, підготовлено або готується конкретними особами або ще не встановленою особою або групою осіб [1, с. 286].

⁶ Загалом слід зазначити, що держава повинна в належній мірі забезпечити збереження та захист даних про пересування і знаходження осіб, які були об'єктом розслідування [1, с. 287].

⁷ Загалом слід зазначити, що вимога нагляду за використанням особливих (негласних) методів розслідування є важливою для забезпечення якості відповідного закону. Так, у Рекомендації КМРС наголошується, що держава повинна вжити належних законодавчих заходів, щоб забезпечити належний контроль за застосуванням спеціальних методів розслідування судовими органами та іншими незалежними органами за допомогою попередньої видачі дозволу на їх використання, контролю під час розслідування або подальшого перегляду [1, с. 286]. Слід звернути увагу також на те, що особливі вимоги пред'являються також і до самої процедури винесення та виконання рішення про застосування особливих методів розслідування (зокрема, належне обґрунтування доказами запиту про застосування особливого методу; визначення у рішенні цілей та меж операції; повне та оперативне документування ходу і результатів особливих методів розслідування тощо) [2, с. 350-351].

Закон повинен вимагати дотримання принципу необхідності відповідно до таких правил: (1) особливий метод розслідування має бути необхідним, а це означає, що втручання у права підозрюваних мусить адекватно відповідати цілям вказаних «достатніх підстав» і не заходити далі, ніж потрібно для досягнення цих цілей; (2) особливий метод розслідування має бути виправданим тільки як останній засіб, тобто коли не існує інших засобів отримання доказів; (3) особливий метод розслідування має бути спланований так, щоб уникати, наскільки це можливо, спрямованості на осіб або організації, які не мають відношення до ймовірних злочинів; (4) операція повинна бути негайно припинена, якщо вона більше не відповідає цілям зазначених «достатніх підстав» [2, с. 349].

Крім того, даний критерій передбачає, що втручання повинно відповідати нагальній соціальній потребі та, зокрема, бути пропорційним правомірній меті, яка переслідується [22]. При оцінці того, чи було втручання пропорційним меті, яка переслідується, ЄСПЛ посилається на доктрину «поля розсуду держави» (йдеться про визнане за державою повноваження) [23].

При цьому важливо звернути увагу на те, що закон також має відповідати критеріям пропорційності згідно з такими правилами: (1) особливі методи розслідування мають бути співрозмірними «достатнім підставам», що вимагає встановлення справедливого балансу між конкуруючими інтересами підозрюваного і «достатніми підставами», наведеними в обґрунтування особливого методу розслідування; (2) встановлення рівноваги також має брати до уваги права та інтереси ймовірних потерпілих, а отже, наприклад, у справах про торгівлю людьми недоцільна контрольована поставка; (3) чим більш серйозні передбачувані злочини та їх минулі або майбутні наслідки, тим більш екстенсивним може бути особливий метод розслідування; (4) особливий метод розслідування

має забезпечити дотримання сутності (або мінімальної сутності) прав підозрюваних, таких як право на життя й здоров'я [2, с. 349].

б. Законність використання особливих (негласних) методів розслідування.

За практикою ЄСПЛ терміном «негласне спостереження» охоплюються спостереження за пересуванням людини та його фіксація, використання прихованих пристроїв для підслуховування розмов та перехоплення повідомлень. У контексті досліджуваної проблематики слід зазначити, що справи про негласне спостереження, як правило, аналізуються ЄСПЛ з урахуванням того чи було втручання держави виправданим в силу п. 2 ст. 8 Конвенції, тобто чи було дотримано законність у контексті цієї статті.

При цьому, досліджуватися має саме використання особливих (негласних) методів розслідування у конкретних ситуаціях з точки зору відповідності вимогам закону (зокрема, наведеним у попередньому пункті), наявності правомірної мети та необхідності в демократичному суспільстві.

Зважаючи на специфічний характер цих методів розслідування, аналізу підлягає також дотримання принципу пропорційності, який у практиці ЄСПЛ пов'язується, по-перше, із раціональною відповідністю між метою, яку переслідує той чи інший захід та засобами, що використовуються для її досягнення, а по-друге, із наявністю розумного балансу між загальними інтересами суспільства та захистом прав окремої особи [24]. По суті, йдеться про вирішення питання, чи є те чи інше втручання надмірним для окремих осіб, щоб виправдати його інтересами суспільства у цілому⁸. При цьому, навіть якщо переслідується легітимна

---

⁸ У Рекомендації КМРЕ наголошується на необхідності забезпечення співмірності між наслідками використання особливих методів розслідування і поставленою метою. В цьому відношенні при прийнятті рішення про їх використання необхідно оцінити серйозність правопорушення та врахувати, що особливі методи розслідування мають характер втручання. Крім того, має бути забезпечено, щоб компетентні органи застосовували менше пов'язаних із втручанням методів розслідування, ніж особливих методів розслідування, якщо перші дозволяють ефективно розкрити, запобігти або переслідувати злочин в судовому порядку [1, с. 286-287].

мета, втручання не повинно перевищувати необхідних меж. Відповідно, чим суттєвішим є втручання, тим вагомішим має бути його обґрунтування. Крім того, варто аналізувати, чи були у держави інші засоби для досягнення необхідної мети.

7. Право на ефективний засіб правового захисту у зв'язку із використанням особливих (негласних) методів розслідування.

Відповідно до ст. 13 Конвенції кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. Вочевидь, оскільки використання особливих (негласних) методів розслідування передбачає суттєве обмеження основоположних прав людини, мають бути адекватні механізми правового захисту.

Так, у справі *Klass and Others v. Germany* ЄСПЛ визнав сумісним зі ст. 8 Конвенції негласне спостереження за особами з боку держави без попереднього повідомлення їх про це (а іноді навіть без наступного повідомлення). У цій справі заявники скаржилися на те, що їм не повідомляли про те, що їх телефонні розмови прослуховуються, у зв'язку із чим вони не мали належних можливостей, гарантованих ст. 13 Конвенції. У зв'язку із зазначеним Суд зауважив, що ефективний засіб правового захисту у відповідності зі ст. 13 Конвенції має означати такий засіб правового захисту, який є настільки ефективним, наскільки це можливо, із урахуванням обмеженої сфери захисту прав, що притаманне будь-якому негласному спостереженню [20].

Ключовою позицією ЄСПЛ із цього питання є те, що якщо йдеться про негласне спостереження, об'єктивний наглядний механізм може бути достатнім, поки заходи залишаються секретними. Тільки коли заходи розкриваються, засоби правового захисту повинні стати доступні особі [25].

Висновки та перспективи подальших досліджень. В підсумку зазначимо, що у цій статті ми проаналізували міжнародні стандарти використання особливих (негласних) методів розслідування. Так, у Рекомендації КМРС наголошується на необхідності збільшення ефективності особливих методів розслідування шляхом розробки загальних стандартів, що регулюють їх належне використання. Водночас, наведений у Рекомендації КМРС, так само як і викладений у цій статті перелік не є вичерпним. Оскільки розвиток суспільних відносин та правозастосовної практики, поява нових сфер злочинної діяльності, а також нових можливостей щодо протидії їй, зумовлюють постійний пошук вирішення проблем, що виникають і, як наслідок, розвиток і формулювання нових стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування на шляху до втілення принципу верховенства права у законодавстві демократичних держав.

Література

1. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Дроздов О.М., Гриненко С.О. 3-тє видання, розшир. й доповн. Х.: Оберіг, 2018. 540 с.
2. Пінто де Альбукерке Пауло. Окрема думка. Шлях до справедливості; пер. з англ. та фр. В.А. Капліної; упоряд., авт. передм. О.В. Капліна. Харків: Право, 2020. 552 с.
3. Соколов О.В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : монографія / О.В. Соколов; наук. ред. О.Г. Шило. Харків: «Оберіг», 2019. 256 с.

4. Шило А.В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.
5. Яновська О.Г. Дотримання принципу змагальності при відкритті матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту. Вісник кримінального судочинства. № 3/2019. С. 81-89.
6. Case of Edwards and Lewis v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 39647/98 and 40461/98) : Judgment of ECHR of 27 October 2004. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-67226%22%5D%7D>
7. Case of Jespers v. Belgium, European Court of Human Rights (Application no. 8403/78) : Judgment of ECHR of 1981. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:
<https://www.bing.com/ck/a?!&&p=a290475963c1e60dJmltdHM9MTY1ODQ3Mzk4MSZpZ3VpZD1jZDUwOTk5NS1lOWE2LTRmODItYTc0Ny0wNGU1MDJmYTg1YjcmaW5zaWQ9NTE0OQ&ptn=3&hsh=3&fclid=b87aa4a8-098d-11ed-bfa1-153cdf443ac&u=a1aHR0cHM6Ly9odWRvYy5lY2hyLmNvZS5pbnQvYXBwL2NvbnZlcnNpb24vcGRmLz9saWJyYXJ5PUVDSFImaWQ9MDAxLTk1NzUxJmZpbGVuYW11PTAwMS05NTc1MS5wZGYmVEIEPWRIZnBrdmhtb3A&ntb=1>
8. Case of Khan v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 35394/97) : Judgment of ECHR of 12 May 2000. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58841%22%5D%7D>

9. Case of Schenk v. Switzerland, European Court of Human Rights (Application no. 10862/84) : Judgment of ECHR of 12 July 1988. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20SCHENK%20v.%20SWITZERLAND%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-57572%22%5D%7D>
10. Case of Veselov and Others v. Russia, European Court of Human Rights (Application no. 23200/10, 24009/07 and 556/10) : Judgment of ECHR of 2 October 2012. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-113289%22%5D%7D>
11. Case of Ramanauskas v. Lithuania, European Court of Human Rights (Application no. 74420/01) : Judgment of ECHR of 5 February 2008. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-84935%22%5D%7D>
12. Case of Bannikova v. Russia, European Court of Human Rights (Application no. 18757/06) : Judgment of ECHR of 4 November 2010. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20BANNIKOVA%20v.%20RUSSIA%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-101589%22%5D%7D>
13. Case of Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 26766/05 and 22228/06) : Judgment of ECHR of 15 December 2011. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:

- [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-108072%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-108072%22]})
14. Case of Yakuba v. Ukraine, European Court of Human Rights (Application no. 1452/09) : Judgment of ECHR of 12 February 2019. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-189740%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-189740%22]})
  15. Case of Lüdi v. Switzerland, European Court of Human Rights (Application no. 12433/86) : Judgment of ECHR of 15 June 1992. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57784%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57784%22]})
  16. Case of Malone v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 8691/79) : Judgment of ECHR of 2 August 1984. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57533%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57533%22]})
  17. Case of Sunday Times v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 6538/74) : Judgment of ECHR of 26 April 1979. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57584%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57584%22]})
  18. Case of Silver and Others v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75) : Judgment of ECHR of 25 March 1983. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\\%22CASE%20OF%20SILVER%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20UNITED%20KI](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\\%22CASE%20OF%20SILVER%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20UNITED%20KI)

- NGDOM\%22%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57577%22]}
19. Case of *Kruslin v. France*, European Court of Human Rights (Application no. 11801/85) : Judgment of ECHR of 24 April 1990. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57626%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57626%22]})
  20. Case of *Klass and Others v. Germany*, European Court of Human Rights (Application no. 5029/71) : Judgment of ECHR of 6 September 1978. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20KLASS%20AND%20OTHERS%20v.%20GERMANY\%22%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20KLASS%20AND%20OTHERS%20v.%20GERMANY\%22%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57510%22]})
  21. Case of *Kopp v. Switzerland*, European Court of Human Rights (Application no. 13/1997/797/1000) : Judgment of ECHR of 25 March 1998. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-58144%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-58144%22]})
  22. Case of *Olsson v. Sweden № 1*, European Court of Human Rights (Application no. 10465/83) : Judgment of ECHR of 24 March 1988. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20OLSSON%20v.%20SWEDEN%20\(No.%201\)\%22%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57548%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20OLSSON%20v.%20SWEDEN%20(No.%201)\%22%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57548%22]})
  23. Case of *Handyside v. the United Kingdom*, European Court of Human Rights (Application no. 5493/72) : Judgment of ECHR of 7 December 1976. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20HANDYSIDE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57499%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20HANDYSIDE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57499%22]})

24. Case of James and Others v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 8793/79) : Judgment of ECHR of 21 February 1986. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57507%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57507%22]})
25. Case of Rotaru v. Romania, European Court of Human Rights (Application no. 28341/95) : Judgment of ECHR of 4 May 2000. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-58586%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-58586%22]})

References

1. Neghlasni slidchi (rozshukovi) diji ta vykorystannja rezuljtativ operatyvno-rozshukovoji dijaljnosti u kryminaljnomu provadzhenni: navchaljno-praktychnyj posibnyk / Kudinov S.S., Shekhavcov R.M., Drozdov O.M., Ghrynenko S.O. 3-tje vydannja, rozshyr. j dopovn. Kh.: Oberigh, 2018. 540 s.
2. Pinto de Aljbukerke Paulo. Okrema dumka. Shljakh do spravedlyvosti; per. z anghl. ta fr. V.A. Kaplinoji; uporjad., avt. peredm. O.V. Kaplina. Kharkiv: Pravo, 2020. 552 s.
3. Sokolov O.V. Vykonannja operatyvnymy pidrozdilamy doruchenj slidchogho, prokurora pro provedennja neghlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij : monoghrafija / O.V. Sokolov; nauk. red. O.Gh. Shylo. Kharkiv: «Oberigh», 2019. 256 s.

4. Shylo A.V. Vykorystannja v kryminalnomu provadzhenni vidomostej, otrymanykh v rezuljtati provedennja neghlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.09 / Nac. juryd. un-t im. Jaroslava Mudrogho. Kharkiv, 2019. 20 s.
5. Janovsjka O.Gh. Dotrymannja pryncypu zmaghaljnosti pry vidkrytti materialiv neghlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij storoni zakhystu. Visnyk kryminaljnogho sudochynstva. # 3/2019. S. 81-89.
6. Case of Edwards and Lewis v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 39647/98 and 40461/98) : Judgment of ECHR of 27 October 2004. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-67226%22%5D%7D>
7. Case of Jespers v. Belgium, European Court of Human Rights (Application no. 8403/78) : Judgment of ECHR of 1981. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:
<https://www.bing.com/ck/a?!&&p=a290475963c1e60dJmltdHM9MTY1ODQ3Mzk4MSZpZ3VpZD1jZDUwOTk5NS1lOWE2LTRmODItYTc0Ny0wNGU1MDJmYTg1YjcmaW5zaWQ9NTE0OQ&pfn=3&hsh=3&fclid=b87aa4a8-098d-11ed-bfa1-153cdf443ac&u=a1aHR0cHM6Ly9odWRvYy5lY2hyLmNvZS5pbnQvYXBwL2NvbnZlcnNpb24vcGRmLz9saWJyYXJ5PUVDSFImaWQ9MDAxLTk1NzUxJmZpbGVuYW11PTAwMS05NTc1MS5wZGYmVEIEPWRIZnBrdmhtb3A&ntb=1>
8. Case of Khan v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 35394/97) : Judgment of ECHR of 12 May 2000. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58841%22%5D%7D>

9. Case of Schenk v. Switzerland, European Court of Human Rights (Application no. 10862/84) : Judgment of ECHR of 12 July 1988. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20SCHENK%20v.%20SWITZERLAND\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57572%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20SCHENK%20v.%20SWITZERLAND\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57572%22]})
10. Case of Veselov and Others v. Russia, European Court of Human Rights (Application no. 23200/10, 24009/07 and 556/10) : Judgment of ECHR of 2 October 2012. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-113289%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-113289%22]})
11. Case of Ramanauskas v. Lithuania, European Court of Human Rights (Application no. 74420/01) : Judgment of ECHR of 5 February 2008. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-84935%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-84935%22]})
12. Case of Bannikova v. Russia, European Court of Human Rights (Application no. 18757/06) : Judgment of ECHR of 4 November 2010. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20BANNIKOVA%20v.%20RUSSIA\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-101589%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20BANNIKOVA%20v.%20RUSSIA\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-101589%22]})
13. Case of Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 26766/05 and 22228/06) : Judgment of ECHR of 15 December 2011. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:

- [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-108072%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-108072%22]})
14. Case of Yakuba v. Ukraine, European Court of Human Rights (Application no. 1452/09) : Judgment of ECHR of 12 February 2019. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-189740%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-189740%22]})
  15. Case of Lüdi v. Switzerland, European Court of Human Rights (Application no. 12433/86) : Judgment of ECHR of 15 June 1992. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57784%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57784%22]})
  16. Case of Malone v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 8691/79) : Judgment of ECHR of 2 August 1984. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57533%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57533%22]})
  17. Case of Sunday Times v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 6538/74) : Judgment of ECHR of 26 April 1979. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57584%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57584%22]})
  18. Case of Silver and Others v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75) : Judgment of ECHR of 25 March 1983. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\\%22CASE%20OF%20SILVER%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20UNITED%20KI](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\\%22CASE%20OF%20SILVER%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20UNITED%20KI)

- NGDOM\%22%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57577%22]}
19. Case of *Kruslin v. France*, European Court of Human Rights (Application no. 11801/85) : Judgment of ECHR of 24 April 1990. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57626%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57626%22]})
20. Case of *Klass and Others v. Germany*, European Court of Human Rights (Application no. 5029/71) : Judgment of ECHR of 6 September 1978. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20KLASS%20AND%20OTHERS%20v.%20GERMANY\%22%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20KLASS%20AND%20OTHERS%20v.%20GERMANY\%22%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57510%22]})
21. Case of *Kopp v. Switzerland*, European Court of Human Rights (Application no. 13/1997/797/1000) : Judgment of ECHR of 25 March 1998. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-58144%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-58144%22]})
22. Case of *Olsson v. Sweden № 1*, European Court of Human Rights (Application no. 10465/83) : Judgment of ECHR of 24 March 1988. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20OLSSON%20v.%20SWEDEN%20\(No.%201\)\%22%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57548%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20OLSSON%20v.%20SWEDEN%20(No.%201)\%22%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57548%22]})
23. Case of *Handyside v. the United Kingdom*, European Court of Human Rights (Application no. 5493/72) : Judgment of ECHR of 7 December 1976. HUDOC / European Court of Human Rights. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20HANDYSIDE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57499%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20HANDYSIDE%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57499%22]})

24. Case of James and Others v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 8793/79) : Judgment of ECHR of 21 February 1986. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-57507%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-57507%22]})
25. Case of Rotaru v. Romania, European Court of Human Rights (Application no. 28341/95) : Judgment of ECHR of 4 May 2000. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-58586%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-58586%22]})